

MONTSERRAT CASAS NADAL

*ALGUNES CONSIDERACIONS SOBRE LES TRADUCCIONS
CATALANES DEL “LLIBRE DE LES REVELACIONS”
D’ÀNGELA DE FOLIGNO (SEGLE XV).*

*En record d’una bona amiga
i inoblidable companya,
la Profª Maria Josepa Arnall*

ABSTRACT

Analysis of catalan written by hand translations of revelations’ Book by Àngela da Foligno made all 15th century long, followed by some considerations about her life and about the importance that the spirituality of this woman, third franciscan, in the religious culture of Catalogne in the of Middle Ages.

INTRODUCCIÓ¹

L’experiència mística d’Àngela de Foligno ha tingut una notable tradició manuscrita, tot i que la transmissió del text original es va referir i transmetre de manera alterada durant segles. Fins als anys vint del segle passat, no es va plantejar per primera vegada una recuperació del text primitiu prenent com a base els manuscrits més importants. El resultat fou la publicació de tres edicions que aportaren novetats sobre la redacció d’aquesta obra.² Tanmateix seguia mancant una edició crítica que prengués en consideració tots els manuscrits coneguts per tal d’establir de la manera més completa possible la història de la redacció i transmissió del Llibre de la beata Àngela.

1. Aquest treball s’ha dut a terme dins del Projecte de Recerca nº BFF2002-01860 de la DGICYT, dirigit per la Profª María de las Nieves Muñiz.

2. Es tracta de l’edició del P. Doncoeur feta prenent com a base el Ms. d’Assís, París 1925 (text llatí), París 1926 (text francès). De l’edició de M.J. Ferré, prenent també com a referència el manuscrit d’Assís, publicada el 1927 i l’edició de M. Faloci Pulignami basada en el manuscrit de Subiaco publicada el 1932. Una relació completa de totes les edicions del Llibre d’Àngela fetes al llarg dels

Cal tenir present que les primitives edicions, com les que va ordenar imprimir el cardenal Cisneros a Toledo, es feren prenent com a base un manuscrit de la segona meitat del segle XIV, fruit de la segona redacció en la qual la característica més destacada era que el text inicial de la primera redacció hi fou notablement ampliat i dividit en capítols agrupats per temes. A més a més, l'anònim autor de la segona versió va enriquir a posteriori el text amb altres escrits d'Àngela adreçats als seus seguidors; d'aquesta manera, el text original escrit per fra Arnau —el confessor de la beata Àngela— quedava notablement transformat.

L'edició crítica³ de l'any 1985 va prendre en consideració tots els manuscrits coneguts fins llavors, que eren una trentena, repartits per diverses biblioteques d'Europa. Tots aquests manuscrits són dels segles XIV–XV, i entre ells hi figuren catalogats tres manuscrits catalans. L'estudi preliminar que precedeix l'edició crítica intenta reconstruir el text llatí original de la forma més propera possible a la primera redacció; tanmateix el propòsit presenta nombrosos problemes, en prendre com a base els manuscrits existents, perquè el text primitiu no s'ha conservat. Les dificultats que planteja un text d'aquestes característiques són moltes, i per això els especialistes consideren que la «qüestió angelana»⁴ encara no s'ha resolt totalment malgrat el gran avenç que va suposar aquella edició.

El títol del *Llibre* acostuma a ser diferent en els diversos manuscrits conservats. Heus-ne aquí alguns exemples: *Vita beatissime Angele de Fulginio*; *Vita Sancta Angeline de Fulgineo*; *Liber sororis Lelle de Fulgineo, de tertio ordine sancti Francisci*; *In questo libro se contiene molte visioni et contemplatione de la beata Anzela da Fulginio sorore del terzo ordine de sancto Francisco poverello*; *Vida de la gloriosa santa Angelina escrita per lo seu confessor*; *Llibre de les revelacions*; *Libro de la bienaventurada sancta Angela de Fulgino: en el qual se nos muestra la verdadera carrera para seguir las pisadas de nuestro redemptor y maestro Jesuchristo*.

Actualment es considera que els manuscrits que contenen el text en llatí de la primera redacció de fra Arnau —allò que podríem anomenar text base— forma-

segles es troba a l'estudi previ que precedeix l'edició crítica de Ludger Thier i Abele Caluffetti: *Il libro della beata Angela da Foligno*. Editiones Collegii S. Bonaventurae ad Claras Aquas, Grottaferrata 1985, pp. 84-85. Per conèixer la tradició manuscrita són fonamentals les p. 51-74, tot i que hi manquen encara alguns importants manuscrits que don Sergio Andreoli esmenta en el "Dizionario di Mistica" entre ells el Ms. 263 de Toledo.

3. Vid. LUDGER THIER; ABELE CALUFETTI: *Il Libro della beata Angela da Foligno*. (Edizione critica) 2ªed. Editiones Collegii S. Bonaventurae ad Claras Aquas, Grottaferrata 1985, pp. 41-85.

4. Vegeu la quantiosa bibliografia publicada en l'edició crítica p. 9-22. També SERGIO ANDREOLI: *Un elenco bibliografico angelano* "Studi Francescani" 93 (1996) n. 3-4. La beata Àngela da Foligno ha estat actualitzada en dos congressos internacionals: "Vita e spiritualità della beata Angela da Foligno" a cura di C. Schmit, Perugia 1987; "Angela da Foligno terziaria Francescana" a cura di E. Menestrò, Spoleto 1992.

rien la primera família de la que no se'n conserva cap manuscrit. D'aquest text se'n feu una segona redacció, també en llatí, més ampliada en la qual hi figura la biografia de la seva conversió a través de vint passos i una segona part amb les Instruccions, que en el seu origen serien un conjunt de cartes, meditacions, pensaments i altres revelacions explicades per Àngela als seus deixebles en data posterior als fets narrats per fra Arnau i que fan pensar en un segona biografia, elaborada probablement durant la segona meitat del segle XIV. L'anònim redactor va transformar l'estil i hi va introduir moltes explicacions interpretatives, fins al punt de fer un elaborat discurs de la vida espiritual d'Àngela, completament diferent del text inicial.⁵ El resultat fou una obra molt original, d'una grandíssima intensitat espiritual.⁶

Aquesta segona redacció fou la que es va imposar i la que es va difondre amb més èxit. D'ella provenen les moltes traduccions de què fou objecte per tota Europa, també al català, a finals dels anys trenta del segle XV, i en vulgar italià poc després.⁷ Fou aquesta segona redacció la que es va popularitzar en ser objecte de les primeres edicions tant en llatí com en vulgar italià o en castellà.

En aquest treball m'ocuparé de fer una valoració conjunta dels manuscrits catalans en relació amb aquestes dues redaccions del text original, seguida d'unes consideracions sobre la importància que tingueren aquestes traduccions, ja que, malgrat que totes han estat descrites i catalogades des de fa molts anys, hi ha encara una certa confusió erudita que gira a l'entorn del problema de la transmissió d'aquests manuscrits, aspecte que intentaré precisar. Fins ara, només ha estat editada una traducció catalana, les altres dues continuen pràcticament inèdites. També em sembla oportú fer el perfil biogràfic d'Àngela de Foligno per entendre millor el significat de la seva obra a les nostres terres al llarg del segle XV.

5. Vegeu LINO LEONARDI ; FRANCESCO SANTI: *La letteratura religiosa*, a "Storia della Letteratura Italiana, diretta da E. Malato, vol. I Dalle origini a Dante", Sez. II cap. III, Roma, Salerno editrice 1995, p. 360

6. GIORGIO PETROCCHI: *Angela da Foligno*, "Dizionario Bibliografico degli italiani" p. 186-7, també SERGIO ANDREOLI: *Angela da Foligno maestra spirituale*, Ed. Franciscanum, Roma 1996.

També DOMENICO ALFONSI: *La figlia dell'estasi. Biografia spirituale della beata Angela da Foligno*, Editrice Cenacolo, Foligno 1997.

7. Sobre la importància de les traduccions en llengua vulgar d'obres religioses vegeu la interessant introducció que feu GIUSEPPE DE LUCA: *Prosatori minori del Trecento*. Tomo I: "Scrittori di religione", Ricciardi ed., Milano-Napoli 1954, pp. XI-XXXIX. La versió d'un text d'una llengua a un'altre la considera un fet cultural rellevant de la història civil. Les traduccions varen permetre educar i instruir espiritualment la burgesia i el poble. Vegeu també GIOVANNI MICCOLI: *Gli ordini mendicanti e la vita religiosa dei laici*, a: "Storia d'Italia" vol. II: "Dalla caduta dell'Impero romano al secolo XVIII", pp. 800-801.

ELS MANUSCRITS CATALANS DEL LLIBRE D'ÀNGELA DA FOLIGNO

Els manuscrits catalans que contenen la traducció del Llibre de la beata Àngela són quatre: El manuscrit 559 de la BUB, els manuscrits 473 i 2019 de la BC, i el manuscrit 175 de la Biblioteca Episcopal de Vic. Tots ells contenen traduccions catalanes fetes al llarg del segle XV i pertanyen a la segona redacció, però mentre el manuscrit de la BUB pertany a la segona família, els altres tres formen part de la tercera família. Aquesta qüestió de les diferents famílies —els autors de l'edició crítica n'identifiquen set—⁸ és important perquè ajuda a entendre les notables diferències que presenten els manuscrits entre si. Un altre aspecte a considerar és la popularitat que va gaudir aquesta obra i la rapidesa amb què es va difondre no tan sols per Itàlia sino també per diversos països d'Europa i molt especialment a la península Ibèrica.⁹

Primera traducció.

Al manuscrit 559 de la BUB hi ha copiada la més antiga de totes les traduccions conegudes fins ara del *Llibre d'Àngela da Foligno*. Es tracta d'un manuscrit miscel·lani¹⁰ que conté diverses obres de diferents autors copiats per un tal Johan Ferrandez,¹¹ l'any 1438, a Barcelona. Aquest text de «La vida de sancta Angelina»¹² únicament conté el pròleg original de fra Arnau i la primera part de la biografia d'Àngela explicada a través de vint passos o graus, i s'acaba amb la famosa visió esdevinguda dins de la basílica de Sant Francesc d'Assís.¹³

8. LUDGER THIER; ABELE CALUFETTI: *Il Libro della beata Angela da Foligno...*, pp. 51-73 i 117.

9. Vid. JUANA MARIA ARCELUS-ULIBARRENA: *Angela da Foligno nella Penisola Iberica alla fine del Medioevo*, dins "Angela da Foligno, terziaria francescana" (Atti del Convegno Storico, Foligno 1991), Centro Altomedioevo, Spoleto 1992, pp. 215-226.

10. Vid. FRANCESC MIQUEL ROSELL: *Inventario general de manuscritos de la Biblioteca Universitaria de Barcelona*, II, Madrid 1958, pp. 80-82. Descriu aquest manuscrit, que conté diversos opuscles: 1. *Collació espiritual de dotze ermitans* (f.1-5). 2. *Històries religioses de san Pere Pasqual* (f. 8-132). 3 *Vida de santa Angelina* (f. 134-152). Aquest manuscrit, així com tots els altres citats en aquest treball, es troben catalogats al Catàleg Boscán: <http://www.ub.es/boscan/>

11. BUB, ms 559 fol 130v. «Fou spleguat de ascriura per mi Johan Ferrandez scrivent en Barcelona dimecres a XXV de juny en la dita ciutat de Barcelona M CCCC XXXVIII». Aquesta nota es troba en l'obra precedent, per tant no es pot afirmar amb total certesa que la Vida de Santa Angelina fos copiada aquell mateix any. Ara bé tenint present que tot el manuscrit fou escrit per la mateixa mà, hem de suposar que es tracta del mateix copista.

12. Vid. Ms. 559 BUB fol. 134v. Aquest títol va precedit d'un pròleg amb aquest *incipit*: «Comensa lo prolech de la vida de sancta Angelina, la qual scrivi lo seu confesor ensemps ab la sua vida»

13. S'hi fa referència més endavant, en parlar de la biografia de la beata.

En aquesta traducció¹⁴ hi manquen les Instruccions i les cartes als seus deixebles que apareixen en altres manuscrits d'aquesta mateixa família.¹⁵ Una característica d'aquesta segona família de manuscrits, és que porten sempre el nom d'Àngela en diminutiu: *Vita S. Angeline de Fulgineo*, *Liber sororis Lellae de fulgineo*, *Agnola de Foliny*, o senzillament *Vida de Santa Angelina*.¹⁶

No tenim cap informació que ens pugui aportar dades sobre el traductor d'aquesta *Vida de Santa Angelina*, tan sols coneixem el nom del copista que es deia Johan Ferrandez. Per aquest cognom podem deduir que no era d'ascendència catalana, tot i que la còpia es va fer a Barcelona, l'any 1438. El text d'Àngela consta d'un començament i un acabament ben definits, tot i que, en comparar-lo amb el d'altres manuscrits d'aquesta família, veiem que és tracta d'una traducció parcial perquè hi manquen les Instruccions.

14. Aquesta Vida fou publicada per JOSÉ VIVES: *Una singular traducció catalana del Memorial de Angela de Foligno*, a "Gesammelte Aufsätze zur Kulturgeschichte Spaniens", Münster 1965, pp. 188-201. Vid. també LUDGER THIER; ABELE CALUFETTI, *Il Libro della beata Angela da Foligno*, Ed. Collegii S. Bonaventurae ad Claras Aquas, Grottaferrata 1985, p. 63 on descriuen breument aquest manuscrit i el consideren de la segona família de manuscrits angelins.

15. Es tracta del codex 5100 de la Bibliot. Casanatense de Roma, segons LUDGER THIER; ABELE CALUFETTI, *Il Libro della beata Angela da Foligno*, Ed. Collegii S. Bonaventurae ad Claras Aquas, Grottaferrata 1985, p. 61. Com és sabut els mendicants tingueren un gran interès en traduir textos religiosos per a la formació dels laics. Aquestes traduccions moltes vegades implicaven refer el text original per donar-li una forma literària més d'acord amb la mentalitat dels futurs lectors que desconeixien el llatí. El cas més paradigmàtic foren sens dubte *I Fioretti di san Francesco*, que es varen vulgaritzar durant la segona meitat del segle XIV, com el *Llibre d'Àngela de Foligno*. Per aprofundir sobre l'aportació franciscana a la literatura italiana vegeu GUIDO BALDASSARRI: *Letteratura devota, edificante e morale*, Capítol V de la "Storia della Letteratura Italiana", diretta da Enrico Malato, vol. II. Il Trecento, Salerno editrice, Roma 1995, pp. 280-289. En tot cas resulta molt important per la nostra cultura el fet que la primera traducció del Llibre d'Àngela de Foligno fos la catalana de l'any 1439, perquè precedeix el primer vulgaritzament italià.

16. Cal fer esment que en gairebé tots els manuscrits la consideren santa i aquesta tradició va passar després als textos impressos, però tot i aquest culte popular encara no ha arribat a ser reconeguda santa per l'església oficial. Vid. CLEMENTE SCHMIT: *Il culto della beata Angela in Italia e all'Estero*, a: "Vita e spiritualità della Beata Angela da Foligno" (Atti Convegno 1985), Perugia 1987, pp. 355-364.

Segona traducció.

La segona traducció catalana es troba en el manuscrit 473 de la Biblioteca de Catalunya¹⁷ que pertany a la tercera família.¹⁸ L'origen d'aquesta tercera família de còdex —ja ho he dit més amunt— probablement cal situar-la a la segona meitat del segle XIV, i fou obra d'un altre escriptor. Els manuscrits d'aquesta tercera família presenten la particularitat de què els vint passos inicials han estat reduïts a divuit, i s'hi han afegit uns capítols el nombre dels quals varia segons els manuscrits. La narració de la conversió i de les revelacions presenta una major extensió de la que tenia inicialment. Ofereix un particular interès el pròleg de fra Arnau, que fou notablement ampliat pel que fa als motius i les justificacions que el menaren a escriure aquesta obra, motius que, en l'anterior redacció, tan sols s'apunten.¹⁹ També es pot veure com en aquest text la biografia íntima d'Àngela, els seus sentiments més profunds, els temors i els patiments físics i els interiors, l'alegria i la joia més sublim, ens són narrats per ella mateixa, en primera persona.²⁰

17. El Ms. 473 també és un manuscrit miscel·lani de textos de caràcter religiós en català conté: 1) *Doctrina de la contemplació de Jesucrist, la qual dictà lo gloriós sant Bonaventura...* (fols.1-6), 2) *Llibre de les revelacions* d'Àngela da Foligno (fols. 8-88), 3) *Oracions a la Passió de Jesús* (fols. 88v-98), 4) *Scala de contemplació* d'Antoni Canals (fols.100-174v). La descripció d'aquest manuscrit fou feta per JOSÉ MARIA ELIZONDO: *Lo libre de les Revelacions de Santa Angela de Fulgino*, "Revista de Estudios Franciscanos", 4 (1910), pp. 240-243, i també pel P. MARTÍ DE BARCELONA: *De codicografía franciscano-catalana*, "Estudis Franciscans" 42 (1930) pp. 69-79.

18. Vid. L. THIER, A. CALUFETI: *Il Libro...* p. 63 on expliquen les característiques d'aquesta família de còdex i a més a més hi són descrits els manuscrits que la conformen. En el cas dels dos manuscrits catalans la descripció es molt genèrica i superficial.

19. En aquest pròleg s'hi resalta molt el fet de que el Llibre va ser examinat per dues comissions d'experts eclesiàstics, una d'elles presidida pel cardenal Giacomo Colonna, un personatge conegudíssim com a defensor dels espirituals i que no apareix citat en la primera redacció. També el protagonisme que adquireix la fidel companya d'Àngela i que els manuscrits italians identifiquem amb una denominada: *Pasqualina*. Sobre aquestes modificacions i reconstruccions de textos religiosos vegeu RICCARDO GUALDO ; MASSIMO PALERMO: *La prosa del Trecento*, a "Storia della Letteratura Italiana", dirigida da E. Malato, vol. X La Tradizione dei Testi, coordinato da Claudio Ciociola, Roma, Salerno editrice 2001, pp. 359-369.

20 La disposició de la narració està dividida així: Els dos primers capítols tracten de la seva conversió i penitència i de les temptacions que va patir. A partir del tercer comencen les primeres visions de Déu que arriben fins al capítol XII (són 10 visions). En el capítol XIII comencen les consolacions i visions sobre la passió de Jesucrist fins als capítol XIX (són set visions). En el capítol XX comencen les visions i consolacions sobre el sagrament de l'altar fins al capítol XXVI (són 7 visions). Els capítols XXVII i XXVIII explica les visions de la Verge Maria consolant-la. En el capítol XXXIV comencen les revelacions sobre els seus seguidors que són en nombre de sis i arriben fins al capítol XIV. Aquí s'acaben les visions i comença la seva doctrina i instrucció gloriosa que va del cap. XXXV fins al capítol LIV, són 19 instruccions. El capítol LV tracta la seva mort i recull les últimes paraules que va adreçar abans del seu traspàs als deixebles que eren amb ella. Aquest índex és diferent del de la edició castellana de 1510 de Toledo en el que s'hi afegixen vint capítols més dedicats als vint passos que aquí estan resumits en el primer capítol. Segurament que el manuscrit de referència era diferent del que es feu servir per a la versió catalana.

Fins a un cert punt l'anònim autor de la segona versió llatina ha conservat la divisió inicial de l'obra de fra Arnau amb una primera part biogràfica que seria l'antic *Memorial* i una segona part de contingut doctrinal que serien les *Instruccions*. Ja de per si mateixa, aquesta estructuració deuria oferir un major interès als lectors i tenir un atractiu més gran per a la seva divulgació. Els manuscrits d'aquesta família es troben bàsicament en arxius de França i d'Espanya i són de gran importància, però manca encara aprofundir la investigació sobre ells.²¹

Els manuscrits de la tercera família, i entre ells el manuscrit 473 de la BC, comencen —o acaben en altres casos— amb una introducció prèvia a la de fra Arnau feta probablement per l'anònim autor de la manipulació del text. Aquest prefaci —va adreçat als futurs deixebles i seguidors d'Àngela— contrasta totalment amb la resta de l'obra pel seu caire apologetic a favor de la humil dona, inculta i senzilla, enfront dels grans homes d'església, savis i lletrats, que amb el seu saber no són capaços de descobrir l'autèntica saviesa de l'esperit que troba la ignorant Àngela en la creu de Crist. Acaba amb una exhortació als deixebles presents i futurs d'Àngela, i els diu amb gran vehemència:

«cars fills de la sancta mare Àngela, aprenets ab mi ensemps la immortal regla en los carnals homens morta per los primers pares nostres, primerament possehida per mossen sanct Francesc e per los seus companyons predicada, ara en observança d'aquesta sancta mare renovellada» (BC, Ms. 473, fol. 8v)

Aquest prefaci finalitza recordant Dèbora, jutgessa i profetessa d'Israel,²² que fou escollida per salvar el poble jueu dels poderosos cananeus. De la mateixa manera i amb el mateix to profètic Àngela està cridada al mateix destí.²³

«... la divinal providència en confusio dels homes fer adoctrinadora e ensenyadora fembra, de la qual no-s troba per sobre la terra, Debora, prophetissa, a la qual recorria tot lo poble de Israel que en oprobi e menyspreu dels homens e dels doctors de la ley que aquí eren transgressors e trencadors dels manaments de Deu e al linatge de fembra trespassada la prophesia» (BC, Ms. 473 fol. 8v)

21. Però que aquesta versió hagi sigut la que ha exercit una major influència fou degut al fet que es va publicar en els *Acta Sanctorum*, l'any 1643 convertint-se en el text clau per les edicions posteriors. Vegeu LUDGER THIER; ABELE CALUFETTI, *Il Libro della beata Angela da Foligno*, Ed. Collegii S. Bonaventurae ad Claras Aquas, Grottaferrata 1985, p.79

22. Segons el llibre dels *Jutges,4*: Dèbora menà Barac contra els opressors cananeus. La victòria d'Israel donà lloc a un bell càntic que pertany a les més antigues creacions de la poesia israelita, en destaco aquests versos: "Els poblets quedaven deshabitats, els poblets d'Israel, fins que tu t'has desvellat, Debora, fins que tu t'has desvetllat, mare d'Israel! Déu escull tàctiques noves quan la guerra és a les portes".

23. Cal dir que en l'edició crítica aquest text va al final com Epíleg. Però el contingut d'aquest text es igual en ambdues traduccions, només crida l'atenció el canvi de nom de la profetessa que en el text italià és Olda, no se si Dèbora fou escollida pel traductor català, o be directament del manuscrit original. LUDGER THIER; ABELE CALUFETTI, *Il Libro della beata Angela da Foligno*, Ed. Collegii S. Bonaventurae ad Claras Aquas, Grottaferrata 1985, pp. 741-743.

Els «doctors de la llei que trencaren els manaments de Déu» podria ser una al·lusió a la greu crisi que va afectar l'orde franciscà després de sant Francesc i que va portar a un enfrontament molt dur entre diversos sectors de l'orde pel seu lideratge, enfrontaments en els que s'hi veieren involucrats també alts càrrecs de l'església, com el cardenal Giacomo Colonna, que fou justament un dels experts que va presidir una de les comissions per valorar el *Llibre* de la beata Àngela. Però Àngela va saber mantenir-se al marge d'aquesta lluita i l'autor d'aquest pròleg, sens dubte un fervent espiritual, fa aquesta bellíssima comparació entre ambdues dones, la profetessa Dèbora i l'espiritual Àngela. Ambdues fan de mares i prediuen un futur esplendorós al seu poble i als seus seguidors.

Aquest manuscrit català acaba amb un interessantíssim colofó²⁴ que ens dóna informació molt valuosa. En primer lloc com el nom dels traductors, dos frares del monestir de Sant Jeroni de la Murtra, de l'orde de Sant Jeroni, avui situat dins el terme municipal de Badalona.²⁵

El primer traductor, fou un tal fra Johan Genover, que no va poder acabar l'obra perquè es va posar malalt; el prior, fra Benet Sant Johan²⁶ va manar que la continués un altre frare del mateix convent el nom del qual ha estat cancelat en el manuscrit i no es pot llegir, però se'ns diu que era l'encarregat de l'hostatgeria, i els historiadors de l'orde de Sant Jeroni l'han identificat amb fra Pere Benejam²⁷, una

24. El colofó del *Llibre* de les revelacions diu així: «Ffonch comensat de trelladar lo present libre per fra Johan Genouer, e no podent lo acabar empetxat per infirmitat, apres lo reverend pare ffrare Benet Sant Johan prior, lo mana continuar a fra [...], qui era hostaler, lo qual cuytadament lo acaba per quant lo de qui era lo original lo cuytave de cobrar, e per la ocupació del ofici en que era posat no si pogue axi mirar com tan excellent obre requeria. Ffonch acabat diluns festa de Sant Climent. IX kalendas decembris. Anno a Nativitate Domini Millesimo Quadragesimo Octuagesimo Nono. Gracias e laors ne sia donades al eternal Rey deu e senyor nostre Ihesucrit e la sua excellent mara la gloriosissima verge maria, e tota la cor dels cels. En la casa o cenobi hermita del glorios doctor e pare sant Geronim, apellat Vallis Bethem alias de la Murtha. Deo gracias.»

25. L'orde dels jerònims a Catalunya fou molt afavorit pels monarques de la casa Trastàmara, especialment per Joan II i el seu fill Ferran II, més conegut com a Ferran el Catòlic, aquests monarques sufragaren les despeses de construcció de diverses parts de l'edifici. Com és sabut, la reina Isabel, esposa de Ferran, també tingué una gran predilecció pels frares jerònims, i naturalment dins d'aquesta preferència hi entra el monestir de la Murtra, on consta documentalment que ambdós hi feren estada l'any 1493 durant el seu viatge a Barcelona i fou en aquest monestir on varen rebre la visita de Cristòfol Colom al seu retorn del primer viatge a Amèrica. Els frares de Sant Jeroni de la Murtra donaren sempre un suport molt gran a la monarquia hispànica i gaudiren de la confiança dels monarques que els varen encomanar delicades missions diplomàtiques al llarg del seu regnat.

26. El prior fray Benet de Sant Joan es va desplaçar a Saragossa entre els anys 1486-1489, al servei de Ferran el Catòlic.

27. En dona notícia JOSÉ DE SIGUENZA: *Historia de la Orden de San Jerónimo*. Estudio preliminar por Francisco J. Campos y Fernández de Sevilla, Junta de Castilla y León, Salamanca 2000, pp. 573-576. El capítol XXX del llibre VI, està dedicat a fra Pere amb aquest títol: *La vida de Fr.*

figura de gran relleu intel·lectual i d'un prestigi espiritual molt important que, a més a més, fou també conegut com a conseller dels Reis Catòlics.²⁸ El seu càrrec d'hostaler permetia a fra Pere Benejam aquests contactes i possiblement fou a través d'ells que el *Llibre d'Angela* arribà a coneixença de la reina Isabel la Catòlica.

En el referit colofó se'ns diu també que la traducció es feu amb molt poc temps perquè el propietari del manuscrit tenia pressa per cobrar. Aquestes presses feren excusar explícitament a fra Benejam per no haver-hi pogut dedicar l'atenció que requeria una obra tan important. Però cal dir que la traducció es feu amb molta cura, seguint fidelment el text llatí del manuscrit original. El text traduït presenta nombroses anotacions marginals que en la major part són glosses al·lusives —a manera de crides— al contingut del text, a vegades molt expressives, com el dibuix de la creu i els claus de Crist, en els capítols corresponents a les visions sobre la Passió. Respecte al primer traductor, fra Joan Genover, fins ara no n'hem pogut trobar cap notícia.

Tenim també la data en que s'acabà la traducció, el 23 de novembre de 1489, festivitat de sant Climent papa.

Tercera i quarta traduccions

El tercer manuscrit català d'Àngela da Foligno, és el 2019 de la Biblioteca de Catalunya, pertany a la tercera família, com el ms 473. Possiblement es va fer poc temps després de l'anterior. És probable que el traductor tingués a mà aquesta traducció anterior perquè el text d'amddós manuscrits són molt semblants; únicament varia una mica la sintaxi d'algunes frases i alguns mots concrets. Però presenta alguns trets diferents com el de què no hi ha cap títol al llarg del manuscrit que indiqui el nom de l'obra; tampoc es numeren els capítols, que

Pedro Beneján Prior del mismo monasterio de la Murta de Barcelona... p. 574, «En siendo Sacerdote le mando el Prior que tuviese cargo de hospedar los que venian, y juntamente fuesse portero.» I més endavant a la pàg. 576: «Compuso un libro del modo de estar, y celebrar el oficio diuino, y de todas las ceremonias que tiene nuestra santa orden». S'imprimí el 1515 a Saragossa. Morí l'any 1520.

28. Ibid. nota anterior: «...començaron a respetarle unos y otros, haziendo no poco caso de sus consejos y amandole por su trato tan noble y tan hidalgo; que, aunque Catalan, no era corto. Los Duques de Cardona, y los condes de Prades le respetauan como a padre, pedianle parecer en todos sus negocios, y dauanlos por acertados en siguiendo. Los Católicos Reyes don Fernando y doña Isabel, tuuieron noticia del marco, y virtud del frayle, hablaronle por vezes y estimaronle en mucho. Mandavale yr a su Palacio, entraua hasta donde estauan en sus retretes, hazianle sentar a su lado, y gustauan oyrle hablar cosas de Dios, porque las dezia con tanta fuerça y viuieza de espíritu que los movia a devocion» etc., «En el trentenio que governo su casa fue a ella el Emperador Carlos quinto, estuuo allí la semana santa, y gustando de la santa conversacion de tantos siervos de Dios, se detuvo hasta el Domingo de Quasimodo[sic]. Habló con este santo varon algunas vezes, y estimole en lo que era razon y por su respeto confirmo todos los privilegios y mercedes que los Reyes Catolicos sus aguelos auian dado al convento».

s'han d'identificar per la primera lletra inicial, més gran, de color vermell i molt senzilla. Es tracta d'un manuscrit acèfal i incomplet, que comença justament al principi del capítol 2, sense que consti, i acaba al capítol 44 inclusiu, sense cap final explícit.²⁹

El quart manuscrit és el 175 de la Biblioteca Episcopal de Vic i conté dos fragments de "La vida i revelacions de la Beata Àngela de Foligno".³⁰ El primer fragment comença a mig pròleg de fra Arnau, i segueix tot el primer capítol de l'obra en el que s'expliquen els divuit passos sense interrupció. El segon fragment, correspon al capítol 45, que està traduït íntegrament, i prossegueix amb una part del capítol 46 que queda interromput. Possiblement aquest fragments havien format part del manuscrit 2019 de la BC, car tots dos tenen el mateix tipus de lletra gòtica, els mateixos dibuixos i reclams marginals, les mateixes lletres inicials, i el mateix format en ambdós manuscrits. Està escrit en pergamí i paper, a plecs intercalats; també en ambdós hi manca els títols i el número dels capítols. Tot plegat ens fa suposar que, originàriament, el manuscrit 2019 de la Biblioteca Catalunya i el manuscrit 175 de la Biblioteca Episcopal de Vic formarien un mateix volum.

PERFIL BIOGRÀFIC DE LA BEATA ÀNGELA

Nascuda a Foligno vers l'any 1248 en el si d'una família benestant. De la seva joventut ella mateixa n'explica com estigué plena d'errors i de vanitats. Es casà i fou mare de diversos fills (v. 1285) que, en un breu període de temps (v. 1288), es moriren junt amb el marit i també la mare. Aquest cúmul de desgràcies l'empenyeren a la vocació religiosa:³¹ d'acord amb el precepte evangèlic, vengué tots els seus béns i

29. Cal dir que aquest còdex quan encara era a mans d'un llibreté de Barcelona fou vist i valorat per: ERNEST MOLINÉ Y BRASÉS: *Lo text catala de les visions de la beata Angela de Foligno*, "Revista Catalana" IX (1926), pp.49-52, que en va publicar dos capítols d'aquest manuscrit, el IV i V que contenen la segona i tercera visió. Van precedides d'una breu introducció en la que destaca «la gran qualitat de les visions fondíssimes d'aquesta il·luminada mige-val, tant apartades de les simplicitats y enterniments idíllics que constituïxen casi tota la literatura mística més divulgada, y la donem a conèixer ara per primera vegada en la forma catalana ab que foren vestides per algun frare anònim del segle XIV o XV. Es tan bella aquesta prosa nostrada que sembla fosa y pastada per les matexes ardencies de la santa» p.50.

30. Aquests fragments foren catalogats i descrits per JOSEP GUDIOL : *Catàleg dels llibres manuscrits anteriors al segle XVIII del Museu Episcopal de Vich*. Imp. Casa de Caritat, Barcelona 1934, pp. 81-81 i 183.

31. «E font fet per voluntat de Déu que en aquell temps morí ma mare, la qual era a mi gran empatix en la via de Déu, e senblantment morí mon marit e tots los meus fills en breu temps. E per tant com havia començada la demunt dita via, açò deu ésser entès sanament car no podia pregar per

entrà en el Tercer Orde franciscà l'any 1291. Aquest mateix any, anà a la basílica de Sant Francesc, a Assís. Fou una peregrinació memorable en la història de la seva vida. Mentre Àngela amb altres companyes caminava prop de Spello va rebre el do altíssim d'experimentar dintre seu la presència de la Santíssima Trinitat. En el moment en què es va acabar la visió, la beata estava agenollada a l'església superior d'Assís al costat de la porta d'entrada i davant del vitrall dit dels Àngels, va començar a cridar paraules inintel·ligibles que els assistents varen mal interpretar. Fra Arnau, que aleshores residia al Sacre Convent d'Assís, i fou testimoni presencial de l'escena,³² va quedar colpit de la manera tan estranya de comportar-se d'Àngela, que era parenta seva, i li pregà de no tornar més a Assís.

Poc després, fra Arnau s'hi va repensar i va voler entendre el perquè d'aquell estrany episodi. Tornà a Foligno i aconseguí de la "la fidel de Crist" —així l'anomena habitualment en el *Llibre*— que li manifestés fil per randa els secrets de la seva ànima:

«Mas puys après da pochs temps jo m'entorné al loch on jo e ella eram nats e nodrits, e volguí saber ab ella e forcé-la an totes aquellas maneres que poguí que ella ma declaràs perquè avia tan cridat e s'era axí estramida en la sgleya d'Asís. E ella finalment dix-ma tota la sua vida».³³

Així fou com fra Arnau va començar a escriure el *Llibre de la vida* d'Àngela de Foligno, amb l'objectiu de recollir per escrit la seva «experiència», pas a pas.³⁴ En cada pas descriu la vivència personal d'Àngela tal com ella recorda d'haver-la viscuda quan es va produir, per això aquest *Llibre* se li diu també *Memorial*, i apareix dividit en dues parts importants, tal com ens especifica el mateix confessor-redactor-receptor:

la mort de aquells mas per son deliurament e libertat del servir de Déu · E havia pregat Nostre Senyor que ell me desempatràs de aquells. Gran consolació reebí de la mort de aquells iatsia que-n hagués alguna compassió. Cogití emperò que d'aquí avant pusque Déu me havia feta la dita gràcia, que lo meu cor totstamps fos en lo cor de Déu, e en la voluntat de aquell, e la voluntat de Déu e lo cor de aquell en lo meu cor» (BC, Ms. 473, f. 13v.)

32. «Una vaguada la dita dona anà a Sent Fransech d'Acís on jo era conventual, e quant fo intra da dins la porta da la esgleya comensà a murmurar e da parlar antre si mateixa cridan tan fort que sanblava axida da son sen o endamoniada; da la qual cosa jo fui molt envargonyit, especialment per rahó de alguns fraras que a ella eran anats vaher per ço car conaxien que yo era son confesor e son parent o son consayler special. E ya sia que moltras personas devotas ab vergonya e ab compasció seguesan ab ella e lla l'acompanyasen humilment, tan gran era lo meu arguyl que per vergonya, no-m acosté a ella mas luny da ella speré entrò que-s laxà de cridar. E puys quant ella se'n laxà da aquell astremiment e cridament e sa acostà a mi apenes la puguí parlar pacificablement. E dix-li que null temps més no-s presumés de vanir Asís, pus que mal li-n era pres aquesta vegada. E dix als companyós que nul temps més no la-y amenassen» (BUB, Ms. 559, fols. 134-135).

33. Ms. 559 de la BUB, f.135r, any 1439.

34. Per això el llibre està dividit en vint "passos" o apartats.

«Aquest libra és partit en dues parts principals, car en la prima mostra en qual manera l'antaniment humanal és iluminat per gracia de Ihesucrist E la segona part demostra en qual guisa la volentat és alavada per diversas visions, e inflamament d'amor del nostre car senyor, e redemptor Ihesucrist En la primera part posa .XX. passes o graus per los quals a gran aspau, e per lonch aspay da temps la ànima puga a conèxer veritat de ver christianisma per illuminament da gracia de Ihesucrist. Axí que en cascú grau, o, pas asta molt pesan, e obran E puys mudas per orda en altra de grau en grau si vol venir a perfeyt illuminament, o a conaxensa da vida aspiritual sagons ver cristianisma».³⁵

La compilació de les revelacions va començar el 1292, any de la conversió de la beata, i va durar quatre anys, fins el 1296, quan Àngela va arribar a gaudir del perfecte coneixement de Déu, fet que —simptomàticament— s'esdevingué en temps del papa Celestí V (1292-1296), reconegut espiritual.³⁶ Fra Arnau presencià també les visions posteriors i fixà directament en llatí allò que Àngela li narrava en vulgar umbri; encara que ell assegura que la seva fidelitat als fets observats, escoltats i descrits és absoluta, les expressions més originals i genuïnes d'ella es deurién perdre sota la seva pluma, encara que només fos pel fet de traslladar en llatí allò que s'expressava en vulgar. Malgrat tot conserva encara la frescor del diàleg barrejat amb fragments narratius propis de la llengua oral improvisada. Aquest text llatí constituï la primera redacció del *Memorial*, o sigui, el text base del *Llibre de la vida d'Àngela de Foligno*.³⁷

Com es pot veure, la tasca de fra Arnau fou complexa, perquè les visions que la beata li anava explicant eren tan extraordinàries que a ell li resultaren molt complicades d'ordenar i de fixar per escrit. D'aquí que, per donar-les-hi la màxima credibilitat, cregué necessari de justificar el seu testimoni i insistir en el fet que tots els esdeveniments narrats eren autèntics, i que ell els escrigué per poder-los ensenyar a religiosos de major relleu que certifiquessin si aquestes revelacions eren certes o bé

35. Ms. 559 BUB, fols. 136r-v, any 1439.

36. El papa Celestí V va pontificar de l'any 1294 al 1296. Vegeu JACQUES DALARUN: *Parole di simplices. Da Celestino V alle sante donne d'Italia tra Duecento e Trecento*, dins de "Aspetti della spiritualità ai tempi di Celestino V. Atti dei Convegna (Ferentino, 23 Febbraio e 21 Maggio 1992)", Casamari 1993, pp. 27-56, posa en relació l'existència d'un gran nombre de santes dones a Itàlia amb el desenvolupament de les ciutats i de la vida comunal. També ressalta que aquestes dones, entre les quals Àngela da Foligno ocupa un lloc rellevant, hi ha un fet que comparteixen amb Celestí V que es l'ús de la llengua mare (vulgar) per expressar la seva experiència mística. També hi destaca un altre aspecte a tenir present i és la protecció del cardenal Giacomo Colonna als espirituals, que va propiciar la acceptació i la difusió del *Llibre d'Àngela de Foligno* dins del context de seguiment estricte de la vida de sant Francesc d'Assís.

37. Sobre el llenguatge místic vegeu GIOVANNI POZZI: *Patire e non potere nel discorso dei santi*, "Studi Medievali" XXVI (1985) pp. 1-52. Idem: *L'alfabeto delle sante*, dins de "Scrittrici mistiche italiane", Marietti, Genova 1996, pp. 21-42.

eren obra del diable. Heus aquí l'interessant fragment del pròleg on exposa la seva versió d'aquests fets:

«E ella [Àngela]comensà da dir a mi los divinals secrets dels qual en veritat jo no podia quax res antendra, car axí com lo barutell no pot ratinir la farina prima mas tan solament lo sagon qui és gros axí lo meu entaniment no podia ratanir las suptils ravelacions, mas puys rebí spacial gràcia la qual null temps més no avia espronada, per la qual ab tamor e ravarència jo scriví axí con ella deya, e no-y ajusto del meu naguna paraula ne hi mudo mas axí com ella ho pronunciava mas no-u podia tan clarament especificar com ella ho deya per lo meu defalliment. E per ço ella daya com jo li lagia ço que avia ascrit que vertaderament era estat mas que era tant abreviat e tan ascur que no-y trobava quax res de sabor per ço com da quella sabor e dolçor que la ànima sent res no-n avia ascrit ne ella no m-o podia dar a-santir per res. Espacialment com jo avia torbament de consciència no podia res scriura. E per aço jo-m astudiava que tota via que dagués ascriura fos primerament ben confesat da tots mos pacats. E lavòs jo entania tot ço que ella daya meravellosament, mas havia molt gran dolor en mon cor car moltes cosas que ella daya jo-m laxava que no las ascrivia per tamor dels fraras que-n murmuraven que yo no parlàs ab ella per ço car ells no sabien per què yo parlava e ascrivia ab ella tan soven».³⁸

La seva biografia la podríem resumir en un alternar-se de sofriments, visions, dubtes atroços i sospites d'engany per part del dimoni. Vegeu quins sofriments: «Car jo soffrí en lo meu cors innumerables turments per molts dimonis en moltes maneres atrobats. Enuides crech que-s poguessen scriure les passions, ni les malalties del meu cors. Car no roman en mi degun membre que orriblament no sostingue pena e que no sia terriblement turmentat. Car certes nunca stich sens dolor, sens malatia, sens flaquesa, contínuament són flauca e tremol plena de dolor entant que quax contínuament è a jaure. No ha en mi membre que no sia ferit e doloreiat per los dimonis, e tots temps són malalta e tots temps inflada e plena de dolors; en tots los meus membres, en tant que ab gran pena me puch moure, e són fatigada e enugada de jaure, ne pusch meniar tant com hauria mester. Los turments e passions de la ànima, los quals sens degú comparatió dich ésser certs mes e pus forts soffrí quax contínuament per los dits demonis. Ne-u poria donar ni assignar deguna semblanca sino del hom peniat per la gola, e les mans ligades de pert detrás e los hulls tapats ab la corda romangués en la forcha viu e al qual deguna ajuda ni degun remey ni degun sosteniment no romangués, e dich encara que pus desesperadament e pus cruelment per los dimonis són turmentada. Certes yo veig que los demonis axí penjen la mia ànima, car axí com a la mia ànima no li roman degun sosteniment e totes les virtuts de la ànima són ederrochades sabent e vehent e mirant-ho la mia ànima. E quan la mia ànima veu enderrocar totes les virtuts e lun-

38. Ms. 559 de la BUB, fols. 135v-136, any 1438.

yar-se d'ella, e que no-y pot contrastar, sosté tanta dolor la mia ànima que algunes vegades enuïdes pot plorar e acò per la desesperada dolor e ira. E a vegades ay tant-be plore sens degun remey. Algunes vegades tanta ira ve en mi que enuïdes me puch tenir que tota no-m squint. Altres vegades no-m pusch retenir que orriblement no-m bata e-m fira e ferint mi mateixa m-e inflat lo cap e los altres membres. E quan la mia ànima veu caure e lunya-se d-ella totes les virtuts fa un gran plant la ànima e crida: «A Déu meu!»,³⁹

A la part final del *Llibre* s'inclouen les “Instruccions” deixades als seus deixebles presents i futurs, ja que Àngela desenvolupà també un altra activitat que la feu molt coneguda especialment dins de l'ambient franciscà: el mestratge. En un segle de grans batalles i confrontacions civils, polítiques i religioses, Àngela exerceix una influència profunda i de gran abast; forma entorn seu un nombrós seguici d'ànimes que la prengueren com a guia experta de perfecció.

Entre aquests seguidors s'hi compta Ubertino da Casale, que recorda admirat i commogut el trascendental encontre amb la beata, esdevingut probablement vers el 1298. El futur apassionat rigorista tenia aleshores 39 anys, i tornava d'una etapa de relaxació espiritual a l'Estudi General de París. Les paraules i la santedat d'Àngela el van tocar profundament. No dubtà en qualificar-la de “Mare” per haver convertit i confortat molts fills espirituals.⁴⁰

L'obra moderada i sàvia d'Àngela de Foligno sobresurt per sobre dels moviments ultrancistes en defensa de la pobresa. Volia aconseguir una espiritualitat autèntica d'acord amb l'Evangelí. Per això s'identifica totalment amb la creu de Crist i amb la perfecta pobresa. Vegeu aquesta lauda⁴¹ que va compondre ella mateixa:

«E d'allí auant no fou die ne nit en lo qual no haia agut contínuament aquesta alegria de la humanitat, e he desig de cantar e de lohar Déu. E dit aquestes coses: “Jo lou a tu Déu amat. En la tua Creu he fet lo meu lit, e per capçal o travasser jo he trobat la pobrea. En altra part del lit, a repozar yo he trobat dolor ab meynspreu. E en lo sobredit lit, Ell fou nat. E ha conuersat e és mort. E aquesta amor de aques-

39. BC. Ms. 2019, fol. 1r, capítol 2 (s. XV).

40. Vid. *Arbor vitae crucifixae Jesu*, Venetiis 1485, f.2, p.37.: «Nel 25° anno di età conobbi, in un modo che traslacio di descrivere, la madre reverenda e santissima Angela da Foligno, vero angelo in terra. A lei Gesù mostrò i difetti del mio cuore e i suoi benefici segreti in maniera tale che io non potevo dubitare che fosse Cristo a parlare in essa. Così mi furono restituiti motiplicati tutti i suoi doni che avevo perduto per mia malizia, e non fui quello che ero stato... e i detrattori allora non potevano togliere nulla alla santità di quella irrepreensibile anima...».

41. Els franciscans començant per sant Francesc varen fer ús de la lauda com una estratègia cultural destinada a incidir amb les tècniques més modernes sobre els laics. Àngela segueix aquesta moda i compón aquesta lauda en lloança a la creu de Crist i a la seva pobresa. Sobre aquesta qüestió vegeu CORRADO BOLOGNA: *L'ordine francescano e la letteratura nell'Italia pretridentina*, a: “Letteratura italiana, vol. 1: Il letterato e le istituzioni”, Einaudi, Torino 1982, pp. 781-783.

ta companyhia ço és de pobreza, dolor e meyspreu Déu lo pare tant ha amada que aquella en lo seu Fill ha posada. E lo Fill en aquest llit continuament volgué iaure, e tots temps ha amat aquest lit e s'és concordat ab lo Pare. E en aquest llit jo·m son reposada e repòs per ço com és lo meu llit. En aquest llit jo sper morir e per aquest llit jo sper ésser salvada. E la alegria la qual yo sper de aquelles mans e peus no·s pot recomptar. Per què quant io·l veig null temps me·n volria partir, ans molt més m·i volria acostar. E per amor de aço lo viure és a mi mort. E quant de Ell me recort no pusch parlar, car la lengua m·és tallada. E quant me departesch de aquest pensament lo món e aquelles coses que trop en aquell me forçen de més desiiar les coses demunt dites». ⁴²

La beata Àngela va morir a Foligno el 4 de gener del 1309, després d'acomiar-se dels seus fidels seguidors mitjançant el seu testament espiritual, inclòs com a final del *Llibre de les revelacions*. El culte a la seva memòria va començar poc després de la seva mort; la tradició popular la considerà santa des de ben aviat i com a tal fou venerada, tot i que mai hi hagué cap procés canònic per a la seva beatificació. Pius XII, en una audiència pública, l'any 1950, la va homenatjar i qualificar com «la piú grande mistica francescana...» ⁴³

LA RECEPCIÓ DEL LLIBRE D'ÀNGELA A CATALUNYA

És prou coneguda la gran popularitat de que gaudiren els franciscans als regnes hispànics des dels seus orígens. Només cal recordar el capítol IV de les *Floretes* on s'explica la vinguda del mateix sant Francesc a les nostres terres de camí cap a Sant Jaume de Compostela. El nombre de convents que es fundaren a les principals ciutats, ja des del segle XIII, evidencia l'èxit aconseguit pels framenors. L'esperit obert i la gran sensibilitat que caracteritza aquest orde religiós fou determinant a l'hora d'exercir i estendre el seu apostolat. Tot alternant-se amb els dominics, dirigien les consciències de una part molt important de la societat urbana, per una banda a través de la predicació, i per l'altra, formant les consciències individuals des del confessorari d'una manera més íntima i personal. Els franciscans es distingiren especialment com a confessors àulics del rei Martí l'Humà (1396-1410) i de la reina Maria de Luna, que els van recompensar amb destacats càrrecs dins la jerarquia eclesiàstica, i els van introduir a la cort com consellers, i assessors

42. BC. Ms 473, f. 28r-v, dins del capítol novè de la setena visió en què veié la Trinitat enmig de la tenebra.

43. Vegeu A BLASUCCI, *Itinerario mistico della conoscenza negli scritti della B. Angela da Foligno*, "Rivista di Vita Spirituale" 16 (1952), p. 152. Segons LUDGÈR THIER; ABELE CALUFETTI: *Il Libro della beata Angela da Foligno*. (Edizione critica) 2ªed., Editiones Collegii S. Bonaventurae ad Claras Aquas, Grottaferrata 1985, pp. 40-41.

polítics.⁴⁴ Ultra això, l'afecció del rei Martí l'Humà per la literatura religiosa va quedar clarament expressada en la famosa dedicatòria de la *Scala de contemplació*, del dominic Antoni Canals,⁴⁵ obra que —curiosament es troba en el mateix manuscrit 473 de la BC— tracta sobre la difícil ascensió per una escala al·legòrica que porta a la contemplació divina. Podríem relacionar aquest argument amb els vint passos que segueix Àngela da Foligno en el *Llibre de les revelacions* per arribar a Déu.

Tornant al rei Martí i a la reina Maria de Luna —impulsors i promotors d'aquests tipus d'escrits espirituals—,⁴⁶ destaca l'interés del rei per tenir i llegir l'*Arbor Vitae* d'Ubertino da Casale —el referit deixeble d'Àngela— fins al punt de demanar-lo en préstec al papa Benet XIII.⁴⁷

Com a conseqüència del Cisma d'Occident, hi hagué una gran relaxació espiritual que afectà profundament l'orde franciscà, fet que va motivar la aparició de moviments

44. NÚRIA SILLERAS FERNÁNDEZ: *La connexió franciscana: Franciscanisme i monarquia a la Corona d'Aragó en temps de Martí I (1396-1410)*, dins de "Vós sou sant, Senyor Déu únic. Franciscanisme i Islam. Jornades d'Estudis franciscans 2001", Facultat de Teologia de Catalunya, Barcelona 2002, pp.155-178.

45. Diu fra Antoni Canals al rei: "Com après que per vostra altea fui rebut e assignat lector de la vostra cort, imaginàs de quina cosa espiritual poria fer servir a tanta senyoria, que li fos placent e acceptable, fo-m vist que, seguint lo consell de Tul·li observàs en quina cosa trobava vostra altea pus sovintejat paer e quines spiritualitats era més inclinada; e prenent-me sguard en quins locs, après dels negocis temporals, qui són innumerables, vostra senyoria repòs e oci a la ànima molt placent, *he vista sovint vostra altea entre llibres contemplatius, entre hores monacals, entre reliquies sagrades, entre oracions multiplicades, entre sacrificis solemnitats, entre religiosos a Déu dedicats, entre pobres per misericòrdia entre monjos per divinal laor...*" Vid. BC, Ms. 473, fol.100. La cursiva és meua.

46. En aquest context les traduccions foren molt importants. Vid. LOLA BADIA: *Traduccions al català dels segles XIV-XV i innovació cultural i literària*, Estudi General 11(1991), (= Lléngua i literatura de l'Edat Mitjana al Renaixement, ed. d'A. Rossich i M. Vilallonga) pp. 31-50. També són importants en aquest sentit les aportacions de CURT WITTLIN: *De la traducció literal a la creació literària. Estudis filològics i literaris sobre textos antics catalans i valencians*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, València-Barcelona 1995. Pel que fa l'importància de la literatura espiritual a la cort dels monarques vid. ALBERT G. HAUF: *D'Eiximenis a sor Isabel de Villena. Aportació a l'estudi de la nostra cultura medieval* (Barcelona, Abadia de Montserrat 1990, pp. 37-38)

47. Aquesta carta fou publicada per ANTONI RUBIÓ Y LLUCH, *Documents per a la història de la cultura catalana medieval*. Vol 1(edició facsímil) Barcelona 2000, pp. 428-429 i reproduïda també per JOSÉ M. POU Y MARTI: *Visionarios, beguinos y fraticelos catalanes (siglos XIII-XIV)*, Estudio preliminar de Albert Hauf. Alicante 1996, pp. 412-413. Pel seu interès en transcric una part: «Molt sant pare: com nos desigem molt haver lo libre appellat Albertí, de l'arbre del crucifix, lo qual vostra santedat té, supplicam a vostra beatitud, humilment de cor, que lo dit libre nos vulle, per sa benignitat, com abans porà tremetre, e açò molt sant pare, haurem en do de gràcia singular... Dada en Valencia, sots nostre segell menor, lo primer dia de Febrer de l'any M CCCC e quatre. Rex Martinus». (Arx. Cor.Aragó, reg. 2234 fol. 15). Pel fet que el rei Martí esmenta el nom de l'autor i l'obra en català és de suposar que era una obra ja traduïda tot i que, fins ara, aquesta traducció no s'ha trobat, que jo sàpiga.

de reforma a finals del segle XIV i durant el segle XV coneguts com «Observàncies». Aquest moviment reformador es va imposar primer a Itàlia gràcies a l'acció de Joan de Capistrà i de Bernardí de Siena. Aviat va arribar a la península Ibèrica on hi triomfà de manera desigual. Aquest moviment espiritual fou molt popular a les nostres terres a partir dels anys vint del segle XV, gràcies a la força de les predicacions de fra Mateu d'Agrigento, el franciscà deixeble de sant Bernardí de Siena que amb la seva oratòria i l'atractiu de la seva personalitat va saber motivar el poble menut de les grans ciutats del regne, com València i Barcelona i va comptar amb l'adhesió i l'ajut de la mateixa reina. Fra Mateu fou un dels encarregats d'introduir els Observants a la Corona d'Aragó, aquella nova branca de l'orde de sant Francesc, amb la que s'identificava una gran part del poble fidel, i al seu entorn s'hi conformaren autèntics estats d'opinió, ja que el seu abast no era purament religiós sinó també de fort caire social.⁴⁸ Per això els reis, inqüestionables devots dels franciscans, es varen prendre seriosament la reforma i la varen afavorir. Especialment la reina Maria de Castella, esposa d'Alfons el Magnànim,⁴⁹ es va posicionar de manera oberta a favor d'aquesta religiositat popular, i les seves reaccions poden donar-nos la pauta del que era aquesta nova mentalitat més íntima i personal que s'ha anomenat «devotio moderna».⁵⁰

48. Vegeu MIQUEL BATLLORI: *A través de la història i la cultura*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1979, especialment l'apartat 4: "De l'humanisme catalano-aragonés. Annex: Els regnes hispànics i els regnes itàlics de la Corona catalano-aragonesa 1416-1516. Elements comuns de cultura i d'espiritualitat", pp. 104-108. La relació entre espirituals italians i catalans també queda ben palesa en el llibre de JOSÉ M. POU Y MARTÍ: *Visionarios, beguinos y fraticelos catalanes (siglos XIII-XIV)*, Estudio preliminar de Albert Hauf. Alicante 1996. Més recentment aquesta relació de la literatura franciscana italiana del Trecento amb els territoris de la Corona d'Aragó ha estat considerada també per RICCARDO GUALDO; MASSIMO PALERMO: *La prosa del Trecento*, dins "Storia della Letteratura Italiana diretta da E. Malato. Vol. X: La tradizione dei testi", Salerno editrice, Roma 2001, p.369.

49. JORDI RUBIÓ I BALAGUER: *Història de la Literatura Catalana*, vol. I Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1984, pp. 343-344, denota com la literatura piadosa catalana d'aquest període estava molt relacionada amb la italiana, i encara afegeix que el franciscanisme en fou moltes vegades el vehicle, tot i que no l'únic. Aquesta influència es manifestava a través de la difusió de l'obra de sant Bonaventura, especialment les obres on tracta la vida de Jesucrist. Ara bé, durant el regnat d'Alfons el Magnànim i per influències vingudes directament d'Itàlia, sostingudes tenaçment per la reina Maria, fou introduïda l'Observança en els convents de la Corona d'Aragó. Aquest aspecte fou analitzat també pel mateix Rubió a: *La cultura catalana del renaixement a la decadència*, Ed. 62, Barcelona 1964, especialment als apartats II: "El beat fra Mateu d'Agrigento a Catalunya i a València" (pp. 27-47) i III: "Alfons el Magnànim i la reina Maria" (pp. 49-77).

50. Sobre aquest tema vegeu ALBERT H. HAUF: *L'espiritualitat catalana medieval i la "devotio moderna"*, "Actes del Vè. Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura catalanes. Andorra, 1-6 octubre 1979", Publicacions Abadia de Montserrat 1980, pp. 85-121. Esmenta Àngela de Foligno i Uberty de Casale com a dues figures que influïren especialment en la difusió d'aquest moviment espiritual (p. 112). Aquest article fou publicat novament a: *D'Eixemenis a sor Isabel de Villena. Aportació a l'estudi de la nostra cultura medieval*, Institut de Filologia Valenciana, Publicacions de

Una mostra d'aquesta actitud de la reina queda reflectiva en l'inventari de la seva biblioteca, que constava d'un total de 77 obres, totes de caire religiós. Aquest inventari es feu després de la seva mort, esdevinguda el 7 de setembre del 1458. Entre aquells llibres hi figura, amb el número 26, el *Llibre d'Àngela de Foligno*.

«Item un altre libre appellat: Angela de Fulgino de paper sisternat de pergami ab cubertes de posts, cubertes de cuiro vermell empremtades e dos gafets, que comença: Lo prolech sobre lo libre e doctrina dela molt virtuosa dona Santa Angela de Fulgino etc. e feneix: e sia donada gloria e imperi, etc.»⁵¹

Segons l'*incipit*: «Lo pròlech sobre lo libre e doctrina de la molt virtuosa dona Santa Angela de Fulgino» permet suposar que el manuscrit propietat de la reina Maria no s'ha conservat o que encara no s'ha trobat o identificat. Estava escrit en pergami i havia d'ésser traduït durant la primera meitat del segle XV. Probablement formaria part de la mateixa família del Ms. 473 de la Biblioteca de Catalunya, però no pot ser el mateix (com se sol afirmar per part de molts estudiosos) perquè aquest és en paper i en el colofó es diu que es va acabar de traduir l'any 1489 i, per tant, no podia estar a la biblioteca de la reina Maria l'any 1458. Tanmateix el *Llibre d'Àngela* que tenia la reina tampoc podia ser el manuscrit 559 de la Biblioteca Universitària de Barcelona, perquè aquest manuscrit només conté el pròleg i els vint passos de la vida; li manca la segona part que són les "Instruccions", mentre que aquestes sí que eren en el llibre de la reina, com es dedueix de la paraula «doctrina» que figurava en el pròleg del *Llibre*, tal com transcriu l'inventari.

A més a més, a la biblioteca de la reina Maria hi havia la *Vida de Santa Caterina de Siena*,⁵² una santa també italiana que, com la beata Àngela, no procedia de la noblesa, sinó de l'àmbit ciutadà, més modern i més d'acord amb els nous temps.

La presència franciscana fou igualment molt sentida pels monarques del regne de Castella des de l'edat mitjana, de tal manera que la reforma de l'Observança era ben latent al llarg del segle XV i fou definitivament consolidada pel cardenal

l'Abadia de Montserrat 1990, pp. 19-25. També sobre aquesta mateixa qüestió vid. GIOVANNI BERTINI: *Entorn de la pietat afectiva a la Catalunya medieval*, "Estudis Romànics", vol X (1962), pp. 155-171.

51. Vegeu: *Inventari dels llibres de Donna Maria Reyna d'Aragó e de les Sicílies*, "Recull de textos catalans antics" (Barcelona), 8 (1907), p. 14. També: *Inventari dels llibres de la Senyora Donna Maria Reina de les Sicílies e de Aragó, etc. trobats en poder de la honorable Na Elionor Sagra, segons ques segueixen*, notas por V. VIGNAU (Archivo Histórico del Reino de Valencia) en RABM 2 (1872) pp. 28-30. També J. TOLEDO GIRAU: *Inventarios del Palacio Real de Valencia a la muerte de doña María, esposa de Alfonso el Magnánimo*, Valencia 1961.

També F. SOLDEVILA "Memòries de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona" X (1928)....

52. Vegeu: *Inventari dels llibres de Donna Maria Reyna d'Aragó e de les Sicílies*, "Recull de textos catalans antics" 8, Barcelona 1907, p. 14, n° 54: «Item un libre appellat: Sancta Caterina de Cena, cubertes de pergami ab un correg a modo mercantívol, escrit en paper a corondelles, quinternat en pergami». Atès la brevetat d'aquest títol no queda clar si era en llatí o es tractava també d'una traducció.

Cisneros a principis del segle XVI. Aquest moviment reformador va anar acompanyat de l'edició d'un munt d'obres devotes i ascètiques per tal de complementar la renovació espiritual projectada. En aquest context destaca l'edició del *Floreto de Sant Francisco. El qual tracta dela vida e miraglos del bienaventurado Señor Sant Francisco. E dela Regla delos frayles Menores* (Sevilla 1492) que no s'ha de confondre amb el text italià de *I Fioretti di san Francesco* conegut entre nosaltres per *Les Floretes*. El *Floreto* conté una àmplia recopilació de textos traduïts al castellà de moltes fonts franciscanes escrites originàriament en llatí que circulaven per Castella almenys des del 1450. Aquesta edició és molt interessant, no tan sols per la traducció de moltes fonts franciscanes que dona a conèixer aquí en llengua castellana i que ja eren ben populars a Itàlia, sinó especialment perquè inclou un capítol en el que es relaciona la beata Àngela de Foligno amb Giovanni della Verna.⁵³ En aquest capítol, la propia Àngela és la que explica els èxtasis del benaurat fra Giovanni «segund lo contó a mi que lo oue de su boca dél» de tal manera que s'ajunten en una mateixa narració les experiències místiques viscudes per Giovanni della Verna explicades per Àngela de Foligno.⁵⁴ Possiblement l'anònim autor que va compilar el *Floreto* — era un frare franciscà — va considerar Àngela de Foligno com una autoritat prou rellevant i prou coneguda per introduir l'extraordinària experiència mística de Giovanni della Verna, i cercà un punt d'unió entre ambdós. Tot plegat, una prova ben palpable de la popularitat i de la veneració que existia en la Corona de Castella envers aquesta gran mística franciscana.⁵⁵

La reina Isabel la Catòlica li tenia una gran devoció; entre els seus llibres de pietat hi havia tres exemplars del *Llibre de les revelacions*, un de manuscrit, un volum de l'edició princeps en versió llatina (1505) i la versió en castellà (1510),⁵⁶ per tant,

53. Es tracta del *Floreto* 3, XXV: "Aquestas palabras dezia Angela de Fullyno del sancto fray Juan de Alberna que fue natural de Firmo de la prouincia de la Marca. Diré assí quasi abreviado algunas de las sus grandes cosas que son mucho maravillosas" en: *Floreto de Sant Francisco*, edició a cura de JUANA MARÍA ARCELUS URIBARRENA, Fundació Universitària Espanyola-Universidad Pontificia de Salamanca, Madrid 1998, pp. 96-97 i 283-284.

54. Com és sabut, Giovanni della Verna protagonitza el cap. 49 dels *Actus Beati Francisci et Sociorum eius* i els capítols 49-53 dels *Fioretti*, on és narra aquest mateix episodi.

55. Vid. JUANA MARÍA ARCELUS URIBARRENA: *Angela da Foligno nella Penisola Iberica alla fine del Medioevo*, a "Angela da Foligno Terziaria Francescana". Atti del Convegno storico nel VII centenario dell'ingresso della Beata Angela da Foligno nell'Ordine Franciscano Secolare (1291-1991), a cura de E. Menstró, Spoleto 1992, p.215-225. IDEM: *L'approdo del "Liber" della Beata Angela nel Nuovo Mondo*, Seminari celebrat en el Cenacle de la beata Angela de Foligno, el 14 de novembre de 1992. Publicat en "Il Santo" Centro Studi Antoniani (Padova) XXXVI (1996) pp. 487-500.

56. Vid. *Floreto de Sant Francisco*, edició a cura de JUANA MARÍA ARCELUS URIBARRENA, Fundació Universitària Espanyola-Universidad Pontificia de Salamanca, Madrid 1998, pp. 111-112 i 274-278.

la vida d'Àngela fou un llibre especialment apreciat per la reina. Aquesta obra aconseguí una major divulgació en ser impresa a la ciutat de Toledo l'any 1505, per expressa determinació del cardenal Cisneros. La popularitat de la beata i del seu *Llibre* culminà amb l'edició en castellà que és va fer l'any 1510. El gran interès per l'experiència espiritual viscuda per aquesta dona italiana a cavall dels segles XIII i XIV va quedar palès en la gran influència que va exercir en la literatura religiosa i mística dels segles posteriors no tan sols a Castella sinó també en altres països europeus, mentre a la Corona d'Aragó fou poc a poc oblidada, fins el segle XIX, quan foren descoberts aquests quatre manuscrits catalans pels estudiosos caputxins, fra José María Elizondo i fra Martí de Barcelona,⁵⁷ a més d'altres intel·lectuals laics, però manca encara una edició completa i crítica de l'obra d'Àngela de Foligno en llengua catalana.

En el quadre següent es pot veure l'*incipit* del pròleg dels tres manuscrits que en tenen. S'hi pot apreciar clarament les diferències d'estil entre el Ms. 559 de la BUB i els altres tres que presenten un text semblant.

57. FRA VALENTÍ SERRA DE MANRESA, OFMCap.: *Franciscanisme cultural i modernisme teològic dels fra menors caputxins de Catalunya*, "Analecta Sacra Tarraconensia" (Barcelona), 73 (2000), 391-427.

MANUSCRITS CATALANS			
SEGONA FAMÍLIA	TERCERA FAMÍLIA		
Ms 559 BUB (any 1438)	Ms 473 BC (any 1489)	Ms. 2019 BC Segona meitat S. XV	Ms.175 Bib. Ep. Vic Segona mietat S. XV
PRÒLEG	PRÒLEG		PRÒLEG
<p>[fra Arnau] En la primera part posà XX passes o graus per los quals a gran aspau e per lonch aspay da temps la ànima puga a conèxer veritat de ver christianisma per il-luminament da gràcia de Ihesucrist.</p> <p>Primer pas, o grau sagonz que dix Angelina que ella trobava en si mateixa, és alcuna conexasa de sos pecats per la qual la anima ha gran paor que no sia dampnada en infern Eper ço plany nit e dia es suspira ab gran dolor pensan e racordan de un en un tots sos peccats e sos dafalliments .</p>	<p>Io dix Angela de Fulgino anant a la via de penitència passí devuyt passos spirituals ans que conegués la imperfecció de la mia vida.</p> <p>Car primerament comencí a considerar los meus peccats e aconseguí conaxença de aquells, per la qual conexensa la mia ànima hagué molt gran pahor que no fos damnada en infern, e per açó fiu plant molt amargós.</p> <p>CAPÍTOL 2 Per tal emperò que la granea e multitud de les revelacions e visions e parlaments divinals no-m exalçassen n-el plaer o delectació de aquelles me aportàs e-m exalçàs sobre mi, és donat a mi fort temtador, lo qual ab moltes maneres de temtació e ab afflictió ensemps me affligesca, per que jo so turmentada de aquells axí en la ànima com en lo cors. Car jo soffrí en lo meu cors innumerables turments per molts demonis, en moltes maneres atrobats. Per que jo no crec que-s poguessen scriure les passions, ne les malalties del meu cors.</p>	<p>CAPÍTOL 2 Per tant emperò que la granesa e multitud de les revelacions e visions e parlaments divinals no-m exaltasen e per tal que la delectació de aquells no fes a mi sobrepuiar sobre mi mateixa és donat a mi moltes maneres de temptador, qui ab moltes maneres de temptació e de afflictió me dona gran afflictió. E son afligida per aquelles axí en la ànima com en lo cors. Cor jo soffrí en lo meu cors innumerables turments per molts dimonis en moltes maneres atrobats. Enuides crech que-s poguessen scriure les passions, ni les malalties del meu cors.</p>	<p>Yo dix Angela de Fulgino anant a la via de penitència passí dehuyt passos spirituals abans que conegués la imperfecció de la mia vida.</p> <p>Primerament yo comencí a considerar los meus peccats, e a conseguir conaxença de aquells, per la qual conexenca la mia ànima hagué molt gran pahor que no fos dampnada en infern e per açó fiu plant molt amargós.</p>